A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2025-ben

Absztrakt

A magyarországi doktori iskolákban sikeresen megvédett névtani PhD-értekezések rövid összefoglalói és legfontosabb adatai rendszeresen megjelennek a Névtani Értesítőben. Az értekezések az egyes egyetemek könyvtáraiban, illetve a megfelelő repozitóriumokban találhatók. – Az itt bemutatott értekezések: CSOBÁDY CSILLA: Helynév-szociológiai vizsgálatok szlovák–magyar kétnyelvű környezetben és oktatásban való alkalmazásuk; HAUBER KITTI: A 18. századi Dunántúl családneveinek tipológiai és névföldrajzi vizsgálata. Észak-dunántúli vármegyék úrbéri tabelláinak magyar és német családnévanyaga (1767–1774).

Kulcsszavak: PhD-képzés, PhD-értekezés összefoglalója, névtani doktori disszertáció, magyar névkutatás, doktori iskolák.

PhD theses on Onomastics defended in 2025

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in Névtani Értesítő. The dissertations can be found in the libraries of the respective universities and repositories. – The dissertations presented here: CSILLA CSOBÁDY: Sociotoponymic research in Slovak-Hungarian bilingual environment and their application in education; KITTI HAUBER: Typological and name geographical analyses of surnames of the 18th century Transdanubia. Hungarian and German surnames of the manorial tables of the counties of North Transdanubia (1767–1774).

Keywords: PhD studies, PhD thesis, onomastic doctoral dissertation, Hungarian onomastics, doctoral schools.

***

Csobády Csilla, Helynév-szociológiai vizsgálatok szlovák–magyar kétnyelvű környezetben és oktatásban való alkalmazásuk[1]

Konstantin Filozófus Egyetem, Magyar Nyelv és Irodalom Oktatáselmélete Doktori Iskola, Nyitra, 2025. 250 lap + 305 lap melléklet

Témavezető: Bauko János. Opponensek: Bölcskei Andrea, Szabómihály Gizella.

Védés: 2025. augusztus 25.

[1] Készült az 1/0174/25-ös számú VEGA projekt keretében.

1. A disszertáció célja és felépítése. A kutatás célja a helynevek összegyűjtése volt a kiválasztott szlovák–magyar kétnyelvű településeken, valamint annak vizsgálata, hogy milyen nyelvi és nyelven kívüli tényezők hatnak az ott élők helynévismeretére, vagyis az aktív és passzív névismeret összességére. A saját gyűjtés mellett – az általam kidolgozott, projektmódszeren alapuló helynévkutatás révén – egy alapiskola 9. évfolyamának diákjait is bevontam a terepmunkába.

A kutatás helyszínéül szolgáló települések Körtvélyes (Hrušov), Szádalmás (Jablonov nad Turňou) és Tornagörgő (Hrhov) voltak, amelyek a Rozsnyói járásban, a szlovák–magyar államhatár mentén helyezkednek el. A helynévgyűjtés eredménye minden település esetében egy teljes körű adatbázis és helynévszótár, illetve egy digitális térkép: ezek a Magyar Nemzeti Helynévtár (MNH) adatbázisának is részét képezik majd.

A dolgozat két nagyobb egységre osztható: az első a helynévgyűjtés és a helynév-szociológiai vizsgálat kereteit, eredményeit vázolja fel, míg a második a projektmódszer alkalmazásának módszertanát, tapasztalatait mutatja be.

Az első tematikus egység első fejezetében felvázolom a kutatás elméleti keretét, melyet a funkcionális nyelvszemlélet ad meg. Leírom a helynevek jelentésszerkezetét, felosztását, illetve a fogalmi meghatározását. Ez alapján minden olyan elemet helynévnek tekintek, amelyet az adatközlő hely(ek) megjelölésére használt tulajdonnévként. Az ezt követő módszertani fejezetben kifejtem, hogy a Magyar Nemzeti Helynévtár Program által kidolgozott keretet miként alkalmaztam, helyenként hogyan egészítettem ki, alakítottam a körülményekhez mérten. Itt olvasható még a kutatópontok bemutatása területi, demográfiai és nyelvhasználati szempontból, valamint a településeken végzett helynévgyűjtés számszerűsített eredményei. Az utolsó fejezetben a helynév-szociológiai vizsgálat eredményeit olvashatjuk. Elemzem a nyelven kívüli tényezők (életkor, nem, foglalkozás, szabadidős tevékenység, lakóhely, születési hely) hatását a helynévismeretre (különös tekintettel az életkorra), a családon belüli helynévismeretet és -használatot, valamint a szlovák helynevek ismeretét. Ezen felül további egy-egy szempontot minden településen kiemelek: ez Körtvélyesen a roma etnikai csoport névismeretének és -használatának az elemzése, Szádalmáson a lakóhely hatása a névismeretre és a térszemléletre, Tornagörgőn pedig az aktív és passzív névkincs összehasonlítása, az arra ható tényezők vizsgálata. Az ebből származó eredményeket végül összevetem egymással, illetve az újabb magyar helynév-szociológiai vizsgálatok eredményeivel. A komparatív elemzés alapján végül következtetéseket vonok le.

A második, didaktikai egységben elsőként a névtan társtudományait, valamint az onomasztika oktatásának jelenlegi helyzetét tekintem át. Ezt követően felvázolom a projektmódszer fogalmát, szakaszait, majd bemutatom az iskolát és az osztályt, ahol a pilotkutatást végeztem. Az alkalmazás egyes fázisait a következő fejezetben egyenként írom le, konkrét megvalósulásukkal együtt. Az 5. fejezetben a kutatás során végzett mérések eredményeit mutatom be; ezekkel az alkalmazás sikerességét követtem nyomon. Az utolsó rész a tapasztalatokat, következtetéseket, további lehetőségeket foglalja össze.

A disszertációs munka háromnyelvű (magyar, szlovák és angol) összegzéssel, szakirodalom- és forrásjegyzékkel, valamint a Melléklettel zárul. Ebben mindhárom település teljes körű helynévszótára, néhány felhasznált térkép, a gyűjtött helynevek szépirodalmi megjelenései, valamint a projektmódszer menetének vázlata és az alkalmazás során használt kérdőívek mintája található.

2. A helynévkutatás módszertani háttere. A helynévállomány teljes körű összegyűjtése két fő lépésből áll: a történeti adatfeltárásból és az élőnyelvi adatgyűjtésből. Az általam áttekintett diakrón és írott anyagok között voltak a katonai felmérések térképei, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának releváns térképei, birtokvázlatok, kataszteri térképek, turistatérképek, helységnévtárak, levéltári anyagok, a Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtés, a Szlovák Tudományos Akadémia által gyűjtött helynévanyagok, korábbi élőnyelvi gyűjtések anyagai, településmonográfiák, egyéb vonatkozó szak- és szépirodalmak. A szinkrón helynévkincset félig strukturált interjúk segítségével gyűjtöttem össze a terepmunka során. A munkának ebben a fázisában a helyneveket legjobban ismerő személyekkel, az ún. névmesterekkel beszélgettem, akiknek a munkában – a beleegyezésükkel – a nevét is közöltem. Az így összegyűjtött diakrón és szinkrón, szlovák és magyar nyelvű helynévállományt adatbázisban rögzítettem, amely alapján helynévszótárat és online térképet készítettem (ez a munkában link és QR-kód segítségével is elérhető). Bár a szótárban olvashatunk a szlovák helynévpárok fordítási sajátosságairól, a munkának nem volt célja ezeknek az elemzése, ahogy az interjúk nyelvhasználati sajátosságainak vizsgálata sem.

A helynévismereti vizsgálat módszertani alapját GYŐRFFY ERZSÉBET monográfiája (2018) adja, valamint saját korábbi tapasztalataimra is támaszkodtam. A mintavételi csoportot kvótás mintavétellel választottam ki az életkor és a nem alapján. Az adatközlőket életkoruk szerint négy kategóriába soroltam: 20 éven aluliak, 21–40 évesek, 41–60 évesek, 61 éven felüliek. Az első kategóriát további három alkategóriára osztottam: 7 éven aluliak, 8–14 évesek, 15–20 évesek. A második kategóriát két alkategóriára bontottam: 21–30 évesek és 31–40 évesek. Törekedtem arra, hogy a nemzetiségek szintén arányosan képviseltetve legyenek, valamint foglalkozás és lakóhely tekintetében minél szélesebb kört lefedjek a teljes populációból.

Az adatközlőkkel készített félig strukturált interjú három fő részből állt: a személyes adatok felvételéből, a helynévismeretre vonatkozó kérdések megválaszolásából, illetve az összegyűjtött helynévállomány lekérdezéséből. Ezt egészítette ki a mentális térképezés, amely önkéntes feladat volt: a kötetlen felidézés technikájával kellett az adatközlőnek papírra vetnie a község térképét, az általa ismert nevekkel együtt. Az interjúkat (egy esettől eltekintve) – az alanyok beleegyezésével – hangfelvétel formájában rögzítettem és archiváltam; a névmesterek kivételével mindenki anonim maradt az eredmények ismertetése során.

3. A helynév-szociológiai vizsgálat következtetései. A három település lakosságának névismereti elemzését összevetve az alábbi következtetéseket vonhatjuk le. A nyelven kívüli tényezők közül az életkor, a foglalkozás, de főképp az érdeklődés játszik szerepet a névelsajátításban és névhasználatban. Emellett fontosnak tartottam feltárni az adatközlők szociometriai hálóját is, hiszen az egyén sok esetben a szűkebb társadalmi közegnek, a családnak köszönheti érdeklődését a helyek, illetve a helynevek iránt. Összességében elmondhatjuk, hogy sosem egy tényező az, amely a helynevek ismeretét és használatát befolyásolja: mindig a változók komplexitása adja meg, hogy a vizsgálat során milyen lesz az aktuális eredmény. Érdekes megfigyelés még, hogy a lakosok általában tulajdonjog és használat alapján szemlélik a település határait, nem a közigazgatási határok mentén. A magyardomináns kétnyelvű közösségekről elmondható, hogy a mesterségesen létrehozott szlovák nyelvű helynévpárokat kevesen ismerik, azok a spontán beszédhelyzetekben nincsenek használatban, a kontaktusjelenségeknek köszönhetően bekerült szlovák nyelvű

adatok viszont természetes módon vannak jelen a lakosok nyelv- és névhasználatában. Következtetésként még elmondható, hogy a többnevűség jelentős mértékben van jelen a vizsgált helynévállományban, az egyes névváltozatok közti választásban azonban nincs egyértelmű mintázat sem a korosztályok, sem a nemek tekintetében.

A kitekintésben az általam vizsgált három települést összevetettem a GYŐRFFY ERZSÉBET által vizsgált egy, az E. NAGY KATALIN által vizsgált négy, valamint a SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA által vizsgált két településsel. Az összehasonlításban feltűnő, hogy az általam kutatott községek lakosságának átlagos helynévismerete korosztályonként jóval alacsonyabb, mint az említett kutatók által vizsgált településeken. Még a legidősebbek átlagos helynévismerete is alacsonynak mondható, bár a magyarországi falvakhoz képest már a partiumi települések idős korosztálya is gyengébben teljesít. Véleményem szerint ennek a markáns különbségnek az oka a jóval bővebb helynévállomány, a különböző névváltozatok gyakori jelenléte, illetve a határ művelésének nagyobb mértékű visszaszorulása lehet. Ebből a helynévszociológiai elemzésből ugyancsak látszik, hogy egy-egy település vagy névközösség helynévállománya változékony, egyre több név kopik ki a névkincsből, a közös helynévismeret szintje pedig meglehetősen alacsony. Úgy vélem, hogy a nevek standardizálásával, egységesítésével, illetve ismeretterjesztő programok, előadások segítségével ezen az arányon javítani lehetne. Az ilyen jellegű munkák a kulturális örökség megőrzésére irányulnak, hiszen a társadalmi-politikai viszonyok átalakulásával a helyneveknek nemcsak a lokalizációs, de a kommunikációs funkciója is elvész, így kikopnak a használatból.

4. A helynévkutatás iskolai alkalmazásának összefoglalása. A regionális ismeretek megerősítése, a lokális és nemzeti identitáserősítés egyik helyszíne az iskola lehet. A helynévkutatás megfelelő terep lehet ezekre a feladatokra, hiszen a helynévismeret gyarapításával nemcsak a jelenlegi tájjal ismertethetjük meg a gyerekeket, de őseik világlátásával, a táj akkori adottságaival is. Emellett a helynévkutatás projektként történő feldolgozása alkalmas a kompetenciák széles körű fejlesztésére, nem mellesleg kiváló tudománynépszerűsítő szerepe lehet a diákok körében. A névtan oktatása az iskolákban kimerül a szófaji kategorizáció és a helyesírási szabályok ismertetésében, holott ennek a témának sokkal mélyebb rétegei vannak. Ezért döntöttem úgy, hogy a helynévkutatás alkalmazási lehetőségét a projektmódszer keretei között vázolom fel, hiszen ez a modell tanulóközpontú és gyakorlatorientált. A projekt vezetője facilitálja a munkát: keretet teremt, melyben a tanulók szabadon mozoghatnak.

Az általam kidolgozott tervezetet egy rozsnyói (rožňavai) magyar tannyelvű alapiskola 9. osztályában alkalmaztam a 2023–2024-es tanévben. Az osztály létszáma 14 fő, egy sajátos nevelési igényű tanulóval. A projektet szakkör formájában, kétheti rendszerességgel tartottam meg. A kutatás célját, módszereit, produktumát és értékelési szempontjait a diákokkal közösen állítottuk össze. A helynévgyűjtés helyszíne Szilice (Silica) község volt, mivel az osztály többségének személyes kötődése volt ehhez a településhez. A projekt zárótermése egy prezentáció lett, amelyet a tanulók a tanév végén mutattak be.

Tapasztalataim alapján úgy gondolom, hogy a helynévkutatás projekt formájában, szakkörként beépíthető az oktatásba, s a célkitűzések osztályonként változhatnak az érdeklődésnek megfelelően. A facilitátor útmutatásával számos kompetencia fejleszthető. Az általam oktatott osztály diákjai leginkább a döntéshozást és a felelősségvállalást élték meg

pozitívumként, negatívumként pedig a tervezésre szánt hosszú időt. Fontos hozadéka lehet még a munkának, ha a szerzett ismereteket, tudást, tapasztalatot és eredményeket valamilyen formában beépítjük a tanórákba (pl. a magyar nyelv, szlovák nyelv, biológia, földrajz, történelem, informatika tárgyak óráiba). A tanári karnak ez az összehangolt munkája az új szlovákiai tantervi reformnak is megfeleltethető.

***

CSOBÁDY CSILLA
magyartanár, Alapiskola és Óvoda Szádalmás, Szádalmás (Jablonov nad Turňou, Szlovákia)
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-9031-7873, e-mail: csobadycs@gmail.com

Hauber Kitti, A 18. századi Dunántúl családneveinek tipológiai és névföldrajzi vizsgálata. Észak-dunántúli vármegyék úrbéri tabelláinak magyar és német családnévanyaga (1767–1774)

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. Budapest, 2025. 329 lap
https://doi.org/10.15476/ELTE.2025.124
Témavezetők: N. Fodor János, Müller Márta. Opponensek: Szilágyi-Kósa Anikó, Gerstner Károly.
Védés: 2025. december 15.

1. A disszertáció témája, elméleti kiindulópontja. Doktori disszertációm témája a 18. századi Észak-Dunántúl hat vármegyéjének, Veszprém, Komárom, Győr, Moson, Sopron és Vas vármegyéknek a magyar és német eredetű családnévanyaga, azok tipológiai és névföldrajzi vizsgálata. Kutatásomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel a 13–18. század során az európai kultúrkörben kialakult természetes családnévrendszerek és e rendszereket felépítő, a családnevek létrejöttében szerepet játszó kognitív névsémák megvalósulásai között. Az is érdekelt továbbá, hogy mindez milyen viszonyban áll a családnévrendszert létrehozó, használó, alakító közösség földrajzi, nyelvi, gazdasági, szociális körülményeivel, névkompetenciájuk, illetve mentális tablójuk alakulásával, változásával. Feltárhatók-e a közösségek szemléletbeli sajátosságai, világról szerzett tudásuk fogalmi megkonstruálásának leggyakoribb, legmeghatározóbb módjai, és kijelölhetők-e funkcionális-motivációs típusokon alapuló névjárások?

A kutatás kognitív-funkcionális nyelvészeti keretben tekint a névadásra. Kiindulópontja, hogy ha a nyelvre egy dinamikus, folyton változó rendszerként tekintünk, amely egyszerre mentális és kulturális jelenség, el kell fogadnunk, hogy a nyelvi, így ezzel együtt a nevekkel kapcsolatos tudás, az ún. névkompetencia megszerzése csak a világ megismerésével együtt lehetséges. Az egyén nevekre vonatkozó absztrahált, kategorizált nyelvi, kulturális, pragmatikai tudása dekontextualizált sémákban tárolódik. A nevek keletkezése mindig a meglévő névrendszer viszonylatában történik: a sémák mintaként szolgálnak az új nevek létrehozásakor, megszabva, befolyásolva azok keletkezésének módját. Minthogy pedig a névsémák rendszere a világszemlélet, a világról szerzett tudás alapján szerveződik,